

Kungen, Kristus och Sigtuna

– spåren av rikets första stad

Kungen bjuder in vikingen till medeltiden med hjälp av gyllene ringar och gröna tomter - Bild till utställningsaffischen av konstnären Jordi Arkö (1998)

Idag lever vi i en tid när huvuddelen av landets befolkning, 84 procent, bor i städer. Det är emellertid inte så länge sedan förhållandet var det motsatta. För hundra år sedan bodde bara 30 procent i städer och går vi längre tillbaka i tiden till medeltiden var det bara några få procent. Vi behöver inte heller gå så långt tillbaka i tiden för att finna att den tidens största städer inte var större än vad de minsta är idag. Vid medeltidens slut räknar man med att Stockholm, som då var den utan jämförelse största staden i Sverige, hade högst 7000 invånare. Övriga städer i det medeltida Sverige hade vanligtvis inte mer än tusen invånare och i många fall ännu mindre. Med europeiska mått mätt var den svenska medeltidsstaden en dvärgstad, ja närmast en förvuxen bondby men likafullt var de städer, som klart skiljde sig från den omgivande landsbygden.

På tröskeln till en ny tid

Sigtuna är vår äldsta medeltidsstad, anlagd redan i vikingatidens slutskede. Här har under de senaste tjugo åren skett omfattande arkeologiska undersökningar. Resultaten från dessa utgrävningar har gett en ny bild av stadens framväxt, som klart skiljer sig från den vi lärt från historieböckerna. Sigtuna var inte i första hand en handelsplats i Birkas efterföljd, utan en av kungen anlagd stödjepunkt för att upprätta herravälde i Mälardalen. Stadens grundläggning omkring år 980 var en viktig utgångspunkt för det svenska rikets framväxt, när hedniska småriken och hövdingadömen samlades under en hatt - till ett Rike under en Kung och en Gud. Vägen dit skulle bli lång, men anläggandet av Sigtuna var en början.

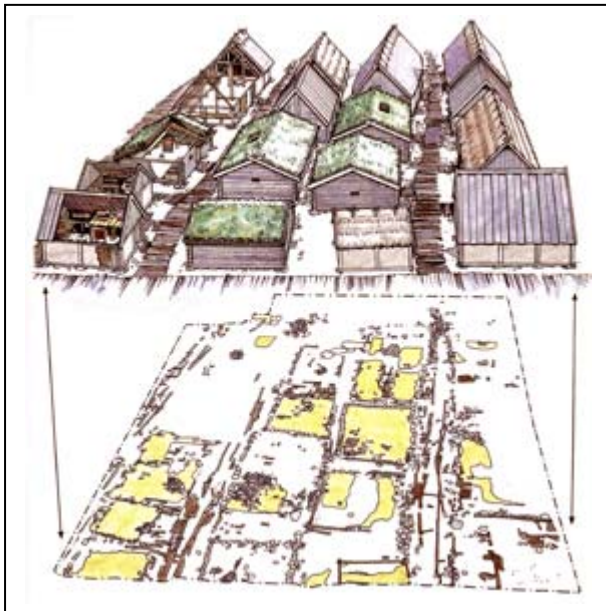
Gåvans makt

I den här tiden skapades riken lika mycket med hjälp av rika gåvor som med härmakt. Relationer och beroendeförhållanden var viktigare än våld och hot om våld. Armringar och fingerringar av guld var gåvor med stort symboliskt värde förbehållna samhällets yppersta skikt. Flera sådana föremål har grävts fram på senare år i Sigtuna. En annan gåva, svår att återgälda, var en tomt i staden. Kungen gav tomter till Mälardalens prestigehungriga lokala hövdingar och stormän, till dem som stödde

framväxten av ett kungadöme på kristen grund. För dessa kungens män var det visserligen viktigt att vara i staden, men inte att bo där. Bodde gjorde man på den fäderneärvda gården på landet. Även i livet efter detta var kontakten med den egna jorden och förfäderna viktigast. Därför fortsatte man att begrava på ättens gamla gravfält en bra bit in i kristen tid.

En regelrätt stadsplan

Sigtunas ursprungliga stadsplan var starkt präglad av stadens representativa karaktär. Gaturummet var viktigare än sjöfronten. Staden vände så att säga vattnet ryggen. Längs en axel motsvarande nuvarande Stora gatan trängdes 140 långsmala gårdstomter, ca 8 meter breda med kortsidan mot gatan. Hälften av gårdarna på den ena sidan av gatan och hälften på den andra. I det vikingatida Birka låg kungsgården på behörigt

avstånd från bebyggelsen, på grannön Adelsö. I Sigtuna däremot fanns kungsgården mitt i staden. Den var dess förutsättning och motor. Kungsgården låg på en liten höjd och på ett näs, för att vara väl synlig när man nalkades från sjösidan. Idag ligger Sigtuna museum på denna plats.

Olof myntkonung

Hur kungsgården var utformad vet vi inte så mycket om, men det finns goda skäl att tro att där

fanns en stor hallbyggnad, större än alla andra hus i Sigtuna, där kungen tog emot. Runt den stora hallen låg bostadshus, en liten kyrka av trä, små förrådshus och verkstäder. Intill kungsgården uppförde kung Olof Eriksson "skötkonung" (= skatt- eller myntkonung) ett mynthus, det första i riket. Här präglades under en trettioårsperiod ca 2 miljoner små silvermynt efter engelsk förebild. Myntningen, som tog sin början år 995, var ett stort, men misslyckat försök att införa en inhemska valuta och den skulle inte återupptas förrän efter 150 år. I stället fortsatte man att lägga inhemska och utländska mynt tillsammans med silverskrot i vågskålen.

Ett vikingatida Versailles

I 1000-talets Sigtuna var det viktigt att synas, att sola sig i kungens glans och ta del av hans generositet. Man bevistade mässan, utbytte gåvor med löfte om trohet och ingick affärsavtal bl a om giftermålsförbindelser. Kungen lät slå mynt, de första i riket, och skickliga hantverkare i stormännens sold tillverkade exklusiva smycken och kammar, som

kunde användas som gåvor för att upprätthålla goda förbindelser med andra stormän. Inom stadens hank och stör garanterade kungen att dessa affärer kunde göras upp i frid utan handgemäng.

Staden som scen för Mälardalens maktelit

En intressant jämförelse kan göras med förhållandena i stormaktstidens Stockholm, på 1600-talet när Stockholm på allvar blivit rikets huvudstad. Mitt i staden, liksom i Sigtuna, låg kungens boning - slottet "Tre kronor". Runt om och i slottets närhet byggde den tidens mäktiga män makalösa palats. Flera av dessa palats utgör fortfarande idag markanta inslag i den stockholmska stadsbilden. Som i 1000-talets Sigtuna var det inte i staden som högadeln hade sin ekonomiska och sociala bas, utan på landet där jordagodsens fanns. Men det var viktigt för dessa män att vara i maktens närhet för att bevaka sina politiska och ekonomiska intressen. Man får väl dessutom förutsätta, att det i båda fallen fanns en social sida av närvaron i staden; att träffa folk och att roa sig.

Stenkyrkostaden

Från 1060-talet och hundra år framåt är Sigtuna stiftsstad med en egen biskop. I början av 1100-talet lät kungen och rikets främsta uppföra mäktiga stenkyrkor till Guds och sin egen ära. I Sigtuna reste sig inte mindre än sex eller sju sådan skrytbyggen över den låga träbebyggelsen. Kyrkorna länkades samman av en stenlagd gata som fungerade som

en processionsväg vid de stora kyrkliga högtiderna. Staden uppfattades som ett sakralt stadsrum uppfyllt av de helgon vars relikier fanns i kyrkornas altaren. Kungligt mynthus inrättades åter 1185 och verksamheten här pågick hundra år framåt. Dominikanerbröder byggde den första tegelkyrkan i Mälaronrådet, invigd 1247. För rikets mäktiga blev det status att samlas och begravas hos tiggarmunkarna. Intill dominikanernas murar byggde kungen ett litet sommarpalats i tegel (12 x 26 meter i två våningar) efter kontinentala förebilder.

Birger Jarl fullbordade Erik Segersälls verk

När Birger Jarl i mitten av 1200-talet grundlade Stockholm och satte lås för Mälaren (som nu blivit en insjö), både utåt och inåt, fullbordades det verk som Erik Segersäll påbörjat i Sigtuna - att inlemma Mälaronrådet i riket. Birger Jarls förevändning för Stockholms grundläggning, om man skall tro Erikskrönikan, var att stänga ute de östliga hedniska pirater som härjade i Mälaren på 1180-talet. Men det realpolitiska skälet var ett annat; att kontrollera upproriska uppländska stormannagrupperingar, de

s. k. äkta folkungarna, att kontrollera nygrundade Mälärstäder och utförseln av råvaror främst järn.

Trädgårdsstad av nöd - europeiskt kulturarv

Efter att Stockholm i slutet av 1200-talet tagit över rollen som rikets "första stad" och efter Digerdödens härjningar på 1300-talet gick luften ur Sigtuna. Tomter slogs ihop och bebyggelsen glesnade markant. Tack vare nöd och att de moderna tiderna senare gått staden nästan helt förbi, har det ursprungliga stadsplanemönstret bevarats - nästan intakt. Under 1000-talet fanns det flera betydande städer med en stadsplan liknande den i Sigtuna. Trondheim, Oslo, York och Dublin är några exempel. Det är dock bara i Sigtuna som denna stadsplan är fullt igenkännbar i den nuvarande. Detta förhållande gör Sigtuna till ett unikt turistmål där historia och nutid går i varandra.

Detta är något som Sigtuna Museum tagit fasta på i basutställningen "Kungen, Kristus och Sigtuna, spåren av rikets första stad". I utställningen kan besökaren följa hur stadsplanen utvecklas under 1000-, 1100- och 1200-talen, under de nära tre hundra år då Sigtuna var rikets första stad, med kungligt säte och mynthus, sex eller sju mäktiga stenkyrkor och klosterkyrka i tegel. Modeller visar hur 1000-talsstaden såg ut och hur stadsgårdarna varit ordnade. I utställningen visas dessutom de mest spektakulära fynden från de senaste årens omfattande utgrävningar: guldringar, myntprover, runristningar, exklusiva ting från Ryssland och Bysans etc. Efter museibesöket är man mogen att se på staden med nya ögon. "Glöm bort idyllen, se staden med arkeologernas ögon". Staden i full skala blir på det sättet en del av utställningen. Vi hoppas att utställningen på museet och en rundvandring i staden tillsammans skall ge våra besökare en påtaglig historisk upplevelse. Kanske blir det också en aha-upplevelse; att upptäcka att många samhällsföreteelser som vi idag betraktar som naturliga - mynt, stad, stadsplanering, stat och kyrka - har sin början i Sigtuna.

"Kungen är frikostigast med mat. Han gav mest. Han är mycket omtyckt"

Sten Tesch är fil.dr. i arkeologi och chef för Sigtuna Museum. Texten har tidigare varit publicerad i Upptäcktsresan (maj 98 - april 99) utgiven av Svenskt Kulturarv. "Sigtuna - om staden som scen för 1000-talets maktelit i Mälardalen" var titeln på den artikeln. Texten har här bearbetats och kompletterats.

Ytterligare att läsa om Sigtunas historia finns på www.sigunamuseum.se